

Uşaqlarda davranış pozuntusu - səbəblər və çıxış yolları

Ümumi təhsil məktəblərində şagirdlərin təlim nailiyyətləri ilə yanaşı, onların davranışı da mühüm məsələlərdən biridir. Hər hansı şagirdə məktəbliyə yad, müəllim, şagird və ya valideynləri narahat edən bir davranış müşahidə olunarsa, müəllimlər və məktəb rəhbərliyi uşaqla, valideynlə məsələni müzakirə edir və problemin həllinə nail olurlar. Bu, bəzən asan, bəzən də xeyli dərəcədə çətin başa gəlsə də, məktəbin qarşısında duran ən vacib istiqamətlərdəndir. Bir sıra hallarda məktəblərdə bəzi uşaqların davranışına görə digər şagirdlərlə müəyyən problemlər yaşadığını eşidirik. Təəssüf ki, bə-

zən bu kimi problemlər valideynlər arasında da düzgün olmayan müzakirələrə və anlaşılmazlığa gətirə bilər. Belə vəziyyət nədən qaynaqlanır və həlli yollarını harda axtarmalıyıq? Hər bir valideynə öz övladı əzizdir. Bu, təbiidir. Ancaq cəmiyyətə sözün hər mənasında dəyərli və təndəş təqdim etmək məsuliyyətli və çətin işlərdən biridir. Belə ki, tərbiyə diqqət və inadkarlıqsız mümkün olmayan, uzun müddət yorulmadan gecə-gündüz zəhmət tələb edən, çoxşaxəli bir prosesdir. Bütün bunları nəzərə alsaq, valideynlərin tez-tez müxtəlif çətinliklərlə qarşılaşması təsadüfi deyil. Belə çətinliklərdən biri,

valideynlərin dili ilə desək, “uşaqların öz-lərini pis aparmasıdır”. Elmi dildə isə “davranış pozuntusu” adlandırdığımız psixoloji termindir. Bu, uşağın müxtəlif ruhi və fiziki səbəblərə bağlı daxili toq-quşmaları davranışlarına ötürməsi nəticəsində ortaya çıxır. Acıdıllıq, əsəbilik, təcavüzkarlıq, bərkəməlik, yalan demə, oğ-ruluq kimi davranışlar buna misaldır.

Rastlaşdığı maneələr uşağın gücünü artırır

Davranış, hər hansı bir fərdin digər insanlarla ünsiyyəti zamanı müşahidə

edilən hərəkətlərinin cəmidir. Uşağın davranış və hərəkətlərinə yetəri qədər nəzər yetirilməsə ətraf mühitlə əlaqələrin pozulması ilə nəticələnər. Müxtəlif şəraitdə maneələrin, problemlərin dəf edilməsi uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasında böyük rol oynayır. Uşaq inkişafının təbii axarı içində bir tərəfdən yeni istedadlar və bacarıqlar qazanarkən, bir yandan da bir çox problemlərlə qarşılaşır. Rastlaşdığı bütün maneələr uşağın ruhi gücünü artırır və öz çətinlikləri ilə bacarmadığı öyrədir.

Uşaqlarda davranış pozuntusu - səbəblər və çıxış yolları

Övladınıza onu çox sevdiyinizi göstərin

← Əvvəli səh.1

Elşad SƏFİXANOV,
Bakı Şəhəri üzrə Təhsil İdarəsi
Təlim Dəstək Mərkəzinin psixoloqu

İnkişaf pillələrində hətta adi problemlərin həlli zamanı uşaq valideynlərinin yanlış mövqeyi ilə və ya müxtəlif maneələrlə rastlaşsa, bu, sonrakı yaş dövrlərinə ötürülə bilər. Bunlara reaksiya olaraq uşaqda emosional səviyyədə pozuntular müşahidə olunur və adi problemlər böyüyür. Məsələn, 2-3 yaşında uşağa özbaşına yemə verdiyi verilməzsə, bu problemlər sonrakı dövrlərə ötürülür və yeni dövrdə uşaq daha çox çətinliklərlə üzləşir. 2 ilə 6 yaş oyun çağında oyuna doymamış və ya dostluq əlaqəsi qurmamış bir uşaq, məktəb dövrü 6 ilə 12 yaşında kütləvi oyunlara qoşulmur. Beləliklə də yoldaşları ilə qaynayıb qarışmaq əvəzinə, daim tək qalarsa, gələcəkdə ünsiyyət qurmaqda çətinlik çəkən bir şəxsə çevriləcək. Əgər uşaq müstəqil olaraq əynini geyinmək və yemək yemə bacarığına sahibsə və ailə tərəfindən daim bu bacarıqlarını nümayiş etdirməsi qarşısı alınbsa, sonrakı yaş dövrlərində uşaq bu sahələrin inkişafında çətinliklərlə üzləşəcək. Uşağın etibarlı, sağlam bir şəxsiyyət kimi inkişaf etməsi üçün inam verən, anlayışlı, sevgi dolu, müsbət bir valideyn modelini və ətraf mühitə ehtiyacı var. Əks halda inamsızlıq, kimsənin onu sevmədiyini düşünmək, ətrafındakılara şübhəylə baxmaq, mürəkkəb duyğu və ziddiyyətlər içində qalmaq kimi hallar yaranır. Lazımsız işlərə əl atmaqla, öz davranışları ilə uşaqlar böyükklərin diqqətini cəlb etməyə çalışırlar. Bununla da uşaqda daimi əsəbilik, dava-dalaş, acıdillik, söz eşitməmək, yolagətməzlik və s. kimi hallar yaranır.

Davranış pozuntularına səbəb olan amillər

Uşaqların hərəkətinin davranış pozuntusu sayıla bilməsi üçün iki nüansa diqqət yetirmək lazımdır - yaş amili və diqqətsizlik (diqqət ehtiyacı).

Hər bir inkişaf dövrünün özünəməxsus davranışları var. Bu səbəbdən uşağın inkişaf dövrünün xüsusiyyətlərini yaxşı bilmək lazımdır. Freyding və Eriksonun nəzəriyyələrinə əsasən, şübhə və utanc dövründə kiçikyaşlı uşaq özəl bir fərd olduğunu öyrənir. Xəyal dünyası çox geniş olduğu üçün inanılmaz əhvalatlar danışır. Hələ ki yalanla yalan danışmağı ayırd edə bilmirlər. İkinci nüans uşaqda uzun müddət ısrarlı şəkildə göstərilən davranış növüdür. Uşağın davranışlarının normaya uyğun olmadığını təyin etmək üçün bu əlamətləri 6 ay ərzində müşahidə etmək lazımdır. Hər hansı bir çətinliklə üzləşdiyi zaman uşağa lazımı kömək göstərilməsə, onda gərgin halların yaranması və həmyaşlılarından geri qalma kimi əlamətlər üzə çıxar.

Davranış pozuntularının səbəbləri aşağıdakılar da ola bilər. Məsələn, diqqəti çəkmək. Uşağa lazımı diqqət və sevgi göstərilmədiyi təqdirdə, ya da kifayət qədər zaman ayrılmadıqda o, diqqəti çəkmək üçün davranışında bu kimi hallara yol verir. Əgər uşaqlar valideynlərindən, yaxud onları əvəz edən şəxslərdən lazımı qədər diqqət almırlarsa, onlar fikir cəlb etməyin ən asan yolunu sözə baxmada görürlər. Əminsiniz ki, övladınız qışqırmadıqda, dalaşmadıqda, sizi narahat etmədikdə belə, ona kifayət qədər diqqət yetirirsiniz? Adətən məhz neqativ hallarda valideynlər öz vacib işlərini qoyub uşaqları ilə məşğul olmağa can atırlar. Uşaqlar yaşlarının az olmasına baxmayaraq şüurlu bütün bu xırdalıkları mütləq hiss edirlər. Unutmayın ki, normal inkişaf üçün sizin diqqətiniz övladlarınıza su və qida qədər vacibdir!

Nə etməli?

Bu kimi hallarda nə etmək olar? Övladınızla ünsiyyətinizi artırın, imkan olduqca ona olan xoş münasibətinizi nümayiş etdirin. Çalışın bunu neytral vəziyyətlərdə, aranızda heç bir narazılığın baş vermədiyi məqamlarda həyata keçirəsiniz ki, hər biriniz situasiyanı aydın şüurla qiymətləndirəsiniz. Bununla yanaşı, uşaqlarımıza vaxt ayırmağımız və onlarla məşğul olmağımız lazımdır. Ailənin gündəlik həyatına bəcağıdığımız qədər (həddini aşmamaq şərti ilə) yeniliklər qatın: birlikdə gəzin, oyunlar oynayın, maraqlarınızı

bölmüşün, eyni vaxtda süfrə başına toplaşın. Birlikdə keçiriləcək zamanın kəmiyyəti deyil, keyfiyyəti önəmlidir. Birlikdə uşağın sevəcəyi işləri görməli, onunla rollu oyunlar oynanılmalıdır. Keyfiyyətli vaxt keçirmək, uşağın yaşadıklarını anlamağa çalışmaq problemlərinin həll etməsinə yardım edir. Ancaq unutmamalı ki, hər iki valideynin diqqəti eyni dərəcədə övlad üçün önəmlidir və biri digərini əvəz etmir. İstənilən uşaq ona olan qayğıyı müəyyən dərəcədə özünəməxsus qiymətləndirir. Belə hallarda siz də onu kiçik dəyərlərinə görə danlamayın, daha sakit, dözümlü, mehriban olun. Hər nə olursa olsun, uşaq-

Hər nə olursa olsun, uşaqda qarşılaşılan uyğunsuz və dözülməz vəziyyət qarşısında mütləq səbrli olmağı bacarmalıyıq. Övladınıza onun davranışından asılı olmadan çox sevdiyinizi göstərin. Onun şəxsiyyətini davranışından ayırmağı öyrənin. Yəni, o xoşagəlməz hərəkətlər edirsə, bu onun "pis uşaq" olması demək deyil, pis hərəkət etməsi deməkdir. Tərbiyə prosesində bütün bunları nəzərə alsanız, bir neçə müddətdən sonra övladınızın yaxşıya doğru dəyişdiyini görə bilərsiniz.

da qarşılaşılan uyğunsuz və dözülməz vəziyyət qarşısında mütləq səbrli olmağı bacarmalıyıq. Övladınıza onun davranışından asılı olmadan çox sevdiyinizi göstərin. Onun şəxsiyyətini davranışından ayırmağı öyrənin. Yəni, o xoşagəlməz hərəkətlər edirsə, bu onun "pis uşaq" olması demək deyil, pis hərəkət etməsi deməkdir. Tərbiyə prosesində bütün bunları nəzərə alsanız, bir neçə müddətdən sonra övladınızın yaxşıya doğru dəyişdiyini görə bilərsiniz.

Sərbəstlik uğrunda mübarizə-inadkarlıq

Hədsiz diqqət, valideynlərin övladlarını təhlükədən qorumaq məqsədilə hər saniyə yanında olması uşaqları yorur və onlar azadlıq, müstəqillik uğrunda mübarizəyə başlayırlar. Artıq iki yaşında uşaq inadkarcasına və möhkəm səsle "mən özüm" deyərək hər bir işi özü köməksiz etməyə səy göstərir. Adətən valideynlər buna əsəbiləşir, axı uşağı öyrətməyə cəhd etmədən daha az vaxt və güc sərf etməklə həmin işi uşağın əvəzinə görmək

daha asandır. Əslində onları bu qəddər himayə etməklə azadlıqlarını çərcivəyə alır, məsuliyyətsiz böyümələrinə təkan verir.

Bəs bu halda nə etməliyik. Burada birinci vəziyyətin əksinə olaraq övladınıza qarşı aşırı diqqəti azaldın, onun hər hərəkətini idarə etməkdən əl çəkin. Əgər özü çətinliklə də olsa nəyi isə edə bilərsə onun əvəzinə bu işi görməyin. Övladınıza həddindən artıq çətin və ya əksinə, həddindən artıq asan tapşırıqlar verməyin. Hər bir halda uşaqlara öz səhvləri üzərində öyrənmək imkanı yaradaraq onlara dəstək olun. Artıq üç yaşından övladınıza seçim hüququ verin, ancaq seçimin kəmiyyətini öz əlinizdə saxlayın və seçimlərinin istər mənfə, istərsə də müsbət nəticələrini ona göstərin.

Valideynə qarşı güc gəlmək məqsədi, əsasən uşağın "intiqaq istəyi"ndən irəli gəlir. Uşaqlarda inti-

lar onun xeyri üçün qoyulubsa, sizin kapriziniz deyilsə, bunu sadəcə ona başa salmağa çalışın.

Özünə inamsızlıq

Ana-atanın həddindən artıq qoruyucu, lazım olduğundan artıq diqqət göstərməsi, hərtərəfli, nümayiş-karanə nəzarətdə saxlaması da uşağın davranışlarına mənfə təsir göstərir. Nəticədə uşaq digər şəxslərə qarşı həddən artıq asılı, özünə inamı olmayan, duyğusal olaraq tez qırılan bir insan olur. Bu vəziyyət uşağın öz-özünə verdiyi qiyməti azaldır, dəyərsiz hiss etdirir. Həmçinin daimi tənqidlər, uğursuzluq, yaşlıları tərəfindən qəbul olunmamaq və ya alçaldılma hətta, yaşlı insanları belə sındıra bilər. Belə hallarla daim qarşılaşan uşaq özünə inamı itirir və nəticədə: "Mən nə etsəm də heç vaxt məndən razı qalmırsınız. Siz böyüklər nəyi necə etməyi daha yaxşı bilirsiniz. Çalışmaq nəyə gərəkdir ki?! Onsuz da heç nə alınmayacaq. Mən pisəm, neynəmə də xeyri yoxdur!", - deyər düşü- nür.

Valideyn uşağın özünə güvənməsini istəyirsə, öncə ona güvənməlidir. Valideyn uşağın səyini tərifləməli və ürəkləndirməlidir. Cəsarətləndirmə uşağın özünü dəyərli görməsi üçün çox əhəmiyyətlidir. Cəsarətləndirmə uşağı olduğu kimi qəbul edib, onu özü olduğu üçün qiymətləndirmədir. Bu xüsusi diqqət tələb edən məsələlərdən biridir. Uşaqdan daim yaxşı davranış tələb etməyi dayandırın. Ona dincəlmək, uşaqlığından həzz almaq üçün imkan yaradın. Axı siz özünüz də mükəmməl deyilsiniz. Hər bir insanın bu və ya digər sahədə bacarıqları var, övladınıza öz istedadını tapmaqda yardımçı olun. Onu digər uşaqlarla heç zaman müqayisə etməyin. Müqayisə ancaq onun özü ilə gərəklidir ki, nəticələrini qiymətləndirə bilsin: bu gün daha yaxşı idin və s. Tərif üçün məqamlar axtarın, ən xırda müsbət dəyişiklikləri belə qiymətləndirin, kiçik nəticələri belə canfəşanlıqla vurğulayın.

Valideynlərin yanlış mövqeyi

Davranış pozuntusu olan uşaqların valideynlərinin yanlış mövqeləri belədir:

- bəzi valideynlər uşaqlarının şüurlu olaraq etdiklərini düşünərək problemi görməməzliyə vurur və ya davranışı və uşağı təzyiq altına almağa çalışır. Halbuki, uşaqların çox bö-

yük əksəriyyəti, şüurlu olaraq bu davranışları nümayiş etdirmir. Ətrafına bir məlumat vermək üçün, yəni "Xahiş edirəm, mənə dinlə, diqqətini mənə ver" mesajını ötürürlər. Onlar bu hərəkətləri narahat olduqları vəziyyəti ifadə etmək üçün edirlər.

- Valideynlər problemi aradan qaldırmaq üçün müxtəlif ceza üsullarına, hətta zorakılığa, uşağı alçaldıcı, təhqiredici və ittihamedici yollara əl atırlar. Ailələrin cəzadan, ittihamedici mövqe və zorakı davranışlardan uzaq durmaları lazımdır. Bu tip mövqelər problemi artırmaqdan başqa bir iş yaramaz.

- Bəzi valideynlər uşağına lazımsız dərəcədə diqqət göstərir. Bunlar, adətən, qoruyucu ailə tipi dediyimiz ailələrin uşaqlarıdır. Bu ailələr onsuz da daim müəllimin səhvinə arayırlar. Ən kiçik şeydə müəllimi günahlandırır. Bu valideynlərin uşaqları da valideynlərinin hədsiz müdafiəçi mövqeyindən ilhamlanaraq hədsiz maraq istəyən və özünə inam əskikliyi yaşayan uşaqlardır. Bu səbəbdən valideyn müəllimlə hər zaman çəkişmə halındadır. Uşağın sınıf şərəitində olduğunu unudur. Müəllimin təkə onun uşağıyla maraqlanmasını istəyir. Bunun açıq dilə gətirməyə də əl istəkləri vardır ki, müəllimin bunları sınıf şərəitində yerinə yetirməsi çox çətin- dir. Müəllimlər uşaqlardan çox bu uşaqların valideynləri ilə məşğul olmaq məcburiyyətində qalırlar.

- bir başqa qrup valideynlər uşağına laqeyd, biganə yanaşanlardır. İclasdan - iclasla məktəbə gəlir, ya da heç gəlmir. Müəllim valideynlə görüşmək üçün cəhd edir, lakin valideyn buna laqeyd yanaşır.

Valideynlər əvvəlcə bu nasazlığın olduğunu qəbul etməli, mütəxəssislərdən və müəllimlərdən gizlətməyə yönəlməməlidir. Həqiqətən, uşaqda bəzi davranış pozuntuları olduğu müəyyənlənsə, valideyn uşağına qarşı mütləq soyuqqanlı və sakit yanaşmalıdır. Valideyn, xoşlamadıkları əməllərindən ötrü uşağı ləqəb qoşmaqdan çəkinməlidir. Əsasən davranış pozuntularının yaranmasında ailə mühiti və ailə başçıları arasında toqquşmaların böyük rol oynadığı məlumdur. Valideynlər, uşaqda bəzi davranış pozuntularının ortaya çıxmaması üçün, davranışları ilə uşağı təsdiqedicə bir model olmağı bacarmalıdır. Ana-atalar, sadəcə yanlış davranışın nə olduğunu söyləməklə kifayətlənməyib düzgün davranışın nə olduğunu açıq, aydın, sadə bir dillə uşağı izah etməli, dərhal arından doğrusunu davranışları ilə uşağı göstərməlidirlər.